

ՎԱԶԱԳԱՆ ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ

Բանասիրական գիտ. դոկտոր, պրոֆեսոր, ՍՎԴ

ԱՐԱ ԱՌԱՔԵԼՅԱՆ

Բանասիրական գիտ. դոկտոր, պրոֆեսոր, ԳՊՀ

ՆԱԻՐԱ ԻՍԿԱՆԴԱՐՅԱՆ

Բանասիրական գիտ. թեկնածու

ԱՆՈՒՇ ՔՈՍՅԱՆ

ԷՊԻԿԱԿԱՆ ՍԵՂՔ¹

Ինչպես հայկական, այնպես եւ եւրոպական դյուցազնավեպերում կարեւոր նշանակութիւն ունի էպիկական մեղքը, ինչը շատ կողմերով նախապատրաստում կամ կանխորոշում է այս կամ այն հերոսի ճակատագիրը:

Սովորաբար դյուցազնավեպում դիպաշարի ծավալումը պայմանավորված է առանձին նյութերի առաջադրմամբ: Դրանք կարող են լինել երկրորդական կամ «իրագրային» բնույթի, ասենք՝ հերոսի հարսնացու ընտրելը, լրաբերների ընտրութիւնը, հարկահանութիւնը, երազը, աստղերով հերոսի ճակատագիր որոշելը եւ այլն: Սակայն այսպիսի դրվագները կարող են վեպի կառուցում ոչ այնքան ազդեցիկ, որքան պատումային դեր ունենալ՝ գործողութիւնը զարգացնելու, պատկերը կենդանի ու տպավորիչ դարձնելու իմաստով: Այդ երկրորդական կարգի խնդիրները չեն որոշում դյուցազներգության ծավալման հիմնական ընթացքը, այլ այն ասելիքը, որ անմիջականորեն կապվում է վիպական հերոսի ճակատագրին:

Այստեղ է, որ առանցքային նշանակութիւն է ստանում «էպիկական մեղքի» գաղափարը՝ որպես տվյալ վիպերգության ներքին գործողութիւնը ծավալող զսպանակ: Ավելին՝ այն կապվում է տվյալ երկի փիլիսոփայութեանը, քանի որ յուրաքանչյուր հերոս կյանքն ավարտում է գործած մեղքի հետեւանքով: Եւ քանի որ գործած մեղքի հետեւանքը վիպական հերոսի մահն է կամ նրա ժամանակի ավարտը, հետեւաբար մեղքն իր բնույթով չի կարող չլինել տիեզերական, համընդգրկուն: Այն որոշակիոր-

¹ Հետազոտութիւնն իրականացվել է ՀՀ գիտութեան կոմիտեի ֆինանսական աջակցութեամբ 21T-6B038 ծածկագրով գիտական թեմայի շրջանակներում:

րեն դուրս է գալիս եւ տվյալ հերոսի կյանքի շրջագծից, եւ հաճախ ձեռք է բերում «ճակատագրական որակներ»:

Ինչպես հայ, այնպես եւ եւրոպական դյուցազներգություններն իրենց ողջ մշակութաբանական ատաղձով հիմնականում ձեւավորվել են միջնադարի աստվածակենտրոն (Քրիստոս-Աստված) փիլիսոփայության² վրա, հետեւաբար հարկ է քննել մեղքը՝ առաջին հերթին աստվածաշնչյան պահանջներից ելնելով:

Աստվածաշունչը մեղք է համարում ոչ միայն որեւէ արարք, այլեւ ցանկացած միտք, զգացմունք, որ հակասում է Աստծու պատվիրաններին, այն ամենը, ինչ սխալ կամ անարդար է Աստծու աչքին: Իսկ հնարավոր է խուսափել մեղք գործելուց: Աստվածաշունչն ասում է, որ «բոլորն էլ մեղք գործեցին եւ զրկուեցին Աստծու փառքից» (Հռոմ. Գ. 23, Ա.)³: Ադամն ու Եւան ստեղծվել էին կատարյալ՝ Աստծու պատկերով (Ծննդ. Ա. 27): Նրանք չհնազանդվեցին Աստծուն, կորցրին իրենց կատարելությունը եւ իրենց երեխաներին փոխանցեցին մեղք ու անկատարություն: Նրանք խախտեցին իմացության ծառից պտուղներ չճաշակելու՝ Աստծու հրամանը, ինչը եւ պատճառ դարձավ մարդկության բոլոր դժբախտությունների, երկրի վրա չարի գոյության եւ այլն:

Ադամի մահը պատիժ է իր մեղքի համար: Հետնորդները, որ կրում են սկզբնական մեղքը, փրկության կարիք ունեն: Հիսուս Քրիստոսի շնորհը մարդուն մաքրում է մեղքերից, տալիս հոգեւոր գիտելիքներ եւ օգնում մեղք չգործել:

Վերջին հաշվով մեղքն անհատի գործունեության հետեւանք է, որ հանցանք է պարունակում եւ տանում է հատուցման:

Քրիստոնեական մարդաբանությանն ու արարչագործության համաձայն ինչպես ընդհանուր, այնպես եւ անհատական ոլորտներում բարոյական օրենքների խաթարումը գոյաբանական ծանր հետեւանքներ է ունենում:

Հայ Առաքելական Եկեղեցին տարբերում է յոթ մահացու մեղքեր (հպարտություն, նախանձ, բարկություն, ծուլություն, ագահություն, որկ-

² Տե՛ս Հ. Էփոնսյն, Շարժում դեպի հավասարակշռություն, Երեւան, 2009, էջ 13:

³ Այստեղ եւ այսուհետ բոլոր սուրբգրային քաղաքեղություններն արված են հետեւյալ հրատարակությունից՝ «Աստուածաշունչ Մատեան Հին եւ Նոր Կտակարանների», Ս. էջմիածին, 1994:

րամոլություն, բղջախոտություն), որոնք իրենց բնույթով տարբեր են, եւ զղջման պարագայում Աստված կների:

Եթե մինչեւ մեղանշելը մարդն իշխում էր սեփական կրքերին, ապա մեղանշումից հետո դրանք տիրեցին մարդուն⁴:

Արեւելյան սակավապետ-միայնակյացների բնագրերի ուսումնասիրումը բերում է այն եզրահանգման, որ մեղքը կարող է նշանակել հանցավոր արարք, կիրք եւ հոգեվիճակ, ներքին տրամադրվածություն⁵:

Արեւելյան ավանդույթների համաձայն՝ «մեղք» ասելիս հասկանում են արատ կամ կիրք (այսինքն՝ վիճակ, դրություն), արեւմտյան ավանդույթներում (դա նշում են նաեւ արեւմտյան ուսումնասիրողները) «մեղքն» ընկալում են իբրեւ արարք⁶:

Մեղքի հանդեպ դրսեւորվող աշխարհայացքային տարբերություններն ի հայտ են եկել վաղուց: Արեւմտյան քրիստոնեությունն առանձնանում է իր գործնական բնույթով, միշտ պաշտպանում է վախճանաբանական գաղափարներ, մարդու եւ Աստծու միջեւ հարբերությունների մասին խորհրդածում է ընդունված օրենքների ձեւով:

Արեւելքը, հետեւելով Հովհաննես Առաքյալի ավանդույթին, մեղքը դիտում է որպէս վիճակ, դրություն. ոչ միայն մարդը՝ առանձին վերցրած, այլ աշխարհը մեղքի մեջ է (Հովհ. Ա. 29): «...Ազամական մեղքը սերնդեսերունդ փոխանցվում է բոլոր մարդկանց, քանզի ամենքս էլ Ազամի որդիներն ենք. յուրաքանչյուր ազամորդի ծնվում է այս մեղքով, եւ այն մաքրվում է միայն Մկրտության ժամանակ՝ Սուրբ Հոգու զորությամբ»⁷:

Մինչդեռ Արեւմուտքն ավելի մոտ է Պողոս Առաքյալի ավանդույթյանը, որտեղ մեղքն անձնավորված է. «Մէկ մարդով մեղքն աշխարհ մտաւ» (Հռոմ. Ե. 12):

Արեւելքում առաքինի վիճակը բարձր է առանձին արարքից, միաժամանակ կրքերի կացություն-վիճակը վտանգավոր է, քան մասնավոր հանցագործությունները:

Արեւմուտքը տարբերակում է դիտավորյալ եւ կամայական մեղքը, իսկ արեւելյան ավանդույթում «կամավոր եւ ակամա մեղքերի» ներում է

⁴ С. М. ЗАРИН, Аскетизм по православно-христианскому учению, репр. воспр. изд. 1907 г. (С.-Петербург). Москва, 1996. с. 234.

⁵ СВТ. ФЕОФАН ЗАТВОРНИК ВЫШЕНСКИЙ (ГОВОРОВ), Начертание христианского нравоучения, Москва, 1895, с. 163.

⁶ Ф. Шпидлик, Духовная традиция восточного христианства, Москва, 2000, с. 217.

⁷ «Մեղայ Աստծոյ», Ս. էջմիածին, 2001, էջ 10:

պահանջվում, «քանի որ մենք պատասխանատու ենք մեր սրտի վիճակի եւ մաքրման համար, զգացմունքները ցույց են տալիս ապաշխարության ճիշտ ուղին»⁸: Ներսես Շնորհալին ասում է. «Այն ամենն, ինչ մեկը մի անգամ խոստովանում է, կորցնում է, լինի դա մեղք, թե առաքինություն»⁹:

Արեւմուտքը կարեւորում է անհատական պատասխանատվությունը, այդ պատճառով էլ ոչ ոք մեղավոր չէ մեր մեղքերի համար. «Մեղքը մշտապես մեր ազատության գործն է: Հակադրվիր եւ դու չես ընկնի»¹⁰:

Արեւելքում ներկայացվում են մեղքի առաջացման այլ պատճառներ՝ մեղքը դիտելով անգիտության հետեւանք: Նրանք առաքինությունը գիտություն են համարում, իսկ անկրթությունը՝ արատ: Գրիգոր Նյուսացին չարի ընտրությունը մտքի սխալի հետեւանք է համարում¹¹: Մաքսիմոս Խոստովանողը ենթադրում է, որ մտքի սխալի հետեւանքով սխալ գնահատականներ են տրվում, եւ դա դառնում է մեղքի պատճառ. «Արատը մտավոր պատկերների վերաբերյալ սխալ դատողություն է, որ ուղեկցվում է իրերի չարաշահմամբ»¹²:

Մարզն ընտրության ազատություն ունի. նա ունի «կարծիքի» (գնոմ՝ հուն. Γνωμη-կարծիք, ճանաչողական ունակություն) կամք, իսկ բնությունն ունի «հրամայելու» կամք (կելեմական՝ հուն. Κελευμα-հրաման, կարգադրություն): «Այսպիսով, օրինակ, սովի զգացումը մարդու էության մի մասն է, եւ մարդն ինքն է որոշում ուտել, թե՞ ոչ. որոշման արդյունքն անհատի ընտրությունն է: Մարդկային բնույթի մեղսագործությունը նյութականի նկատմամբ բնական հակումն է, որին մարդը բանական կամքով հակադրվում է սեփական արժեհամակարգով»¹³: Այս երկվությունն է, որ նկատի ունի Պողոս Առաքյալը. «Քանի որ չեմ իմանում, ինչ որ գործում եմ. ոչ թէ այն եմ անում, ինչ որ ուզում եմ, այլ գործում եմ այն, ինչ որ ատում եմ» (Հռոմ. է. 15):

⁸ А. Пешков, Христианское понимание греха, Труды Нижегородской Духовной семинарии. Выпуск 7, Н. Новгород, 2009, с. 318.

⁹ Հմմտ. Ս. ՆԵՐՍԷՍ ՇՆՈՐՀԱԼԻ, Մեկնութիւն եօթանց թղթոց կաթողիկեայց, Կ. Պոլիս, 1828, էջ 142:

¹⁰ Свт. Феофан Затворник Вышенский (Говоров), Мысли на каждый день, Москва, 1881, с. 70.

¹¹ Ф. Шпидлик, Духовная традиция восточного христианства, Москва, 2000, с. 219.

¹² С. ЗАРИН, Аскетизм по православно-христианскому учению, репр. воспр. изд. 1907 г. (С.-Петербург), Москва, 1996, с. 240–241.

¹³ А. А. Пешков, Христианское понимание греха, «Труды Нижегородской Духовной семинарии», выпуск 7, Н. Новгород, 2009, с. 319.

Ամենաընդհանուր կարգով կարող ենք ասել, որ մեղքն անհատի կամքի հետեւանք է, որ իր մեջ ունի հանցանք, եւ անխուսափելի է հատուցումը: Ս. Գրիգոր Տաթեւացին այս առիթով ձեւակերպում է. «Մարդու գործած բոլոր մեղքերն արդյունք են շարի խաբեության եւ մարդու թույլ ու հեշտասեր կամքի»¹⁴:

Քրիստոնեական գրականությունը, նաեւ բանահյուսությունը ներառվում են համաքրիստոնեական մշակութային համակարգի մեջ: Միջնադարում բարձրակետը Քրիստոս-Աստված է, ուր մարդը՝ որպես անհատ, հանդես է գալիս հետին դիրքերում՝ առաջնությունը թողնելով Քրիստոս Աստծուն: Այս համապատկերում ձեւավորված դյուցազներգությունների հերոսները, նրանց ճակատագիրը մեծ չափով կապված են աստվածային կամքին: Անհատը՝ որքան էլ ազատություն ունենա, ազատ կամք ցուցաբերի, իր արարքների վրա կրում է աստվածային շնորհների ազդեցությունը: Եւ եթե, այսուամենայնիվ, մարդը դուրս է գալիս ստվերից՝ իր կամքը ցուցադրելու կամ դրանով առաջնորդվելու, միեւնույնն է, նրա վրա մեծ է աստվածային կամքի ներգործությունը:

Այս տեսակետից հետաքրքիր է դիտարկել մեղքի արտահայտման տարբեր դրսեւորումները եւրոպական ու հայկական դյուցազնավեպերի համապատկերում: «Մեղքի» թեման անմիջականորեն առնչվում է բանահյուսական երկերի ներքին փիլիսոփայությանը, այն կարելի է դիտարկել որպես գոյաբանական որակ, որի վրա կառուցվում է տվյալ վեպի փիլիսոփայությունը: Այս նյութը նաեւ հստակ սահմանաբաժան է արեւմտյան եւ արեւելյան քրիստոնեական մշակույթների միջև:

Արեւմուտքում քրիստոնեությունն ավելի տրամաբանական բնույթ ունի եւ ուշադրությունը կենտրոնացնում է երեւույթների հաշվարկելի ձեւերի վրա, Արեւելքն ավելի հոգեւոր բնույթ ունի, երեւույթները դիտում է ժամանակի մեջ: Մեղքն Արեւմուտքում դիտարկվում է որպես արարք, գործողություն, Արեւելքում այն դիտվում է որպես արատ, կացություն: Հստ այդմ՝ մեղքը միանգամայն տարբեր բնույթ ունի տարբեր ժողովուրդների վիպական երկերում:

Մեղքը որպես պարտականություն: Ֆրանսիական «Ռոլանդի երգը» Միջնադարի մշակութաբանական փիլիսոփայության դրսեւորումն է: Քրիստոս Երկնքի միապետն է, իսկ Կարլոս Մեծը՝ երկրի: Պաշտպանել, ծառայել թա-

¹⁴ Ս. Գրիգոր ՏԱԹԵՒԱՑԻ, Ամարան հատոր, Կ. Պոլիս, 1741, էջ 212:

գավորին նշանակում է ծառայել Քրիստոսին: Այս ելակետով է կառուցված պոեմը: Այն գուցե ուղղվածություն միակողմանիություն ունի, սակայն քիչ չէ եւ աստվածային ենթակայությունից դուրս գալու ներքին պահանջը, որ արտահայտվում է անհատականության դրսևորման ջանքերի մեջ: Այս իմաստով առաջնային նշանակություն ունի մեղքի հանդեպ հերոսի՝ Ռոլանդի վերաբերմունքը, որն առաջին հերթին կապված է երկի կայացման, դրա բովանդակության ներքին փոխադասությանը:

Նախ ասենք, որ Ռոլանդը՝ որպես պատմական անհատ, իր կամքից անկախ կրողն է ոչ միայն մարդկության առաջին մեղքի, այլ սեփական մեղսավոր ծննդի: Բ. Յարխոյի¹⁵ վարկածի համաձայն՝ Ռոլանդը ոչ թե Կարլոս Մեծի զարմիկն է, այլ նրա որդին՝ ծնված իր քրոջ՝ Գիսլայի հետ ունեցած կապից: Բայց պոեմը չի խոսում նախնական մեղքի մասին, որտեղ հերոսը մեղավոր չէ եւ անհատական պատասխանատվություն չի կրում. երեւոյթները հուզական լարվածություն են ստանում, երբ հերոսը գիտակցում է սեփական մեղքը:

Ֆրանսիական դուցազնավեպում կարելի է խոսել մեղքը որպես պարտականություն ընկալելու մասին, քանի որ այն ծնվում է Կարլոս Մեծի հանդեպ անսահման նվիրվածության, թագավորի վասալի պարտականության հետեւանքով: Նրա բոլոր ձեռնարկումները միտված են «քաղցրիկ Ֆրանսիայի» շահերը պաշտպանելուն: Այդպիսին են եւ նրա շրջապատի հերոսները: Այս իմաստով նրանք նույնն են՝ որպես իրենց երկրի նվիրյալ ասպետներ: Բայց ահա ի հայտ են գալիս անհատականության դրսևորման առաջին նշանները: Իր երկրի, իր թագավորի համար կյանքը դրած Ռոլանդը տարբերվում է բոլոր մնացյալ հերոսներից, քանի որ բարձրաձայնում է անհատական մեղքը: Թագավորի հանդեպ նվիրվածությունը, ասպետական ոգին թույլ չեն տալիս նրան վճռական պահին փչել փողը՝ օգնության ակնկալիքով: Իսկ երբ անդառնալիորեն փրկության հույս գտնելու վերջին հնարավորությունը բաց էր թողնված, եւ ելքն էր կանխորոշված, Ռոլանդը բարձրաձայնում է իր մեղքը. «Բարոններ, ձեր մահն իմ մեղքն է // Չէ որ ես ձեզ չեմ պաշտպանել եւ չեմ փրկել» (տե՛ս 139-րդ տիրադր.)¹⁶:

¹⁵ «Песнь о Роланде», по оксфордскому тексту, перевод со старо-французского, вступительная статья и примечания Б. И. Ярхо, Москва—Ленинград, 1934.

¹⁶ Հմմտ. В. Луков, Эпический мир «Песни о Роланде». աղբյուր՝ <http://svr-lit.ru/svr-lit/articles/france/lukov-epicheskij-mir-pesni-o-rolande.htm>:

Տվյալ դեպքում որպես արեւմտյան մտածողության, մեղքի ընկալման կերպ, Ռուլանդի մեղքն առաջին դրսևորում է, որ ունի պարտականության բնույթ: Նա ոչ միայն պարտավոր էր պաշտպանել իր հայրենիքը, այլև պահպանել մավրերին իր հետ դիմակայող ասպետների կյանքը: Նա չկարողացավ վճռական պահին ճիշտ որոշում կայացնել, իսկ արդյունքը նրանց համար ճակատագրական եղավ: Այն իրականում տիեզերական մեղք է, քանի որ հետեւանքները ծանր են, եւ զոհվում են Ֆրանսիային եւ թագավորին նվիրյալ անձինք:

Պոեմում քննվում է եւ մեղքի դրսևորման անհատական բնույթը: Գանելոնի կերպարը երկակի բնույթ ունի: Որպես երկրի դեսպան՝ ներկայացնում է ընդհանուր շահը, իսկ որպես անհատ՝ սեփական վրեժխնդրության մոլուցքով թշնամուն իր խորհուրդներով ուղղորդում է Ռուլանդի դեմ: Նրա մեղքը եւս ծանր հետեւանքներ է ունենում, նրա պատիժը որեւէ կերպ չի մեղմում կործանման ցավը:

Սեդր՝ առաջին հետեւանք: Իսպանական դյուցազներգության մեջ եւս կարեւոր տեղ է գրավում երկրի թագավորին ծառայելու խնդիրը:

Պոեմում երգվում են ազգային հերոս Ռոդրիգո Դիաս դե Վիվարի (Էլ Սիդ, 1026—1043 թվականից մինչեւ 1099) քաջագործությունները հայրենիքի ազատագրության համար մղված պայքարում: Նա մեծ հեղինակություն է ինչպես յուրայինների, այնպես եւ արաբների համար: Վերջիններս, գնահատելով նրա քաջությունն ու վեհանձնությունը, նրան Սիդ (արաբերեն սաիդ կամ սեիդ=տեր) անուն են տվել:

Ալֆոնս 2. թագավորը հանիրավի մեղադրանքով հերոսին արտաքսում է Կաստիլիայից: Սիդը տասնհազարանոց բանակով հաղթում է թշնամու երկու հարյուր հազարանոց բանակին եւ գրավում է Վալենսիան: Նա մեծ ավար է ձեռք բերում, որի մի մասն ուղարկում է թագավորին: Նրանք հաշտվում են, թագավորն ամուսնացնում է Սիդի դուստրերին, հետագայում բացահայտվում է նրանց ամուսինների երկչոտ, անմարդկային վարքագիծը: Դատավարության ընթացքում նրանք դատապարտվում են՝ երեքը երեքի դեմ մենամարտելով: Սիդի աղջիկներն ամուսնանում են արժանավոր մարդկանց՝ Նավառայի եւ Արագոնի ոչ գահաժառանգ արքայազուհիների (ինֆանտ) հետ:

Քանի որ դյուցազներգության առաջին հատվածը չի պահպանվել, մենք չգիտենք Սիդի արտաքսման պատճառը: Բայց պատմության մեջ արձանագրվել է հետեւյալը: Ալֆոնսոն ունեցել է եղբայր՝ Սանչո անունով,

որ իշխել է Կաստիլիայում, իսկ ինքը՝ Լեոնում: Եղբայրն սպանել է Սանչոյին, վերջինիս վասալը՝ Սիդը, պահանջել է հրապարակային ինֆնամաքավոդ երդմամբ (այսինքն՝ ձեռքը կրակի վրա դնելով) հաստատել, որ նա է սպանել եղբորը: Այստեղ խնդիրն այն չէ, որ բացահայտվում է արտաքսման պատճառը, այլ այն, որ մեղքը որեւէ արաքի հետեւանք է դիտվում:

Կիրքը որպես մեղք: Նախորդ երկու դյուցազնավեպերում կանայք կարեւոր դեր չունեն, ավելին՝ կինը բացակայում է ֆրանսիական «Ռոլանդի երգ»-ում, քանի որ դա կարող էր որոշակի անձնականության երանգներ բերել, ինչը կթուլացներ «քաղցրիկ Ֆրանսիայի» հանդեպ դրսեւորվող անսահման սերը: Այս իմաստով գերմանական «Նիբելունգների երգը» միանգամայն հակադիր է ֆրանսիականին: Դեպքերի շարժիչ ուժը կրքերի հորձանքն է՝ վրեժխնդրությանը զուգահեռ: Այստեղ ոչ այնքան իրադարձություններն են, որքան մարդկային հույզերի, ապրումների, կրքերից ծնված դեպքերի պատմությունները: Դեպի անհատականացում գնացող կերպարները, այնուամենայնիվ, ենթակա են «ճակատագրական ուժերին», որոնք տեսանելի չեն, բայց շոշափելի են իրենց ներգործությանմբ: Եվ սրանց ազդեցությամբ «կերպարները տրված են իբրեւ ընդհանուր բնավորություններ (character) եւ խորհրդանիշներ, առանց անհատական կոնկրետ դրսեւորման...»¹⁷:

Երգը բաղկացած է երկու հավասար մասերից: Առաջինում խոսվում է բուրգունդական արքա-եղբայրների՝ Գուլտերի, Գերնոտի, Գիզելհերի եւ նրանց քրոջ՝ Քրիմհիլդի, նաեւ Զիգֆրիդի մասին: Քրիմհիլդին կնության առնելու նպատակով հերոսն ամեն ինչ անում է արքա-եղբայրների մտերմությունը շահելու համար: Ի վերջո, խորամանկությամբ կարողանում է իրագործել Գուլտերի եւ Իսլանդիայի թագուհի Բրունհիլդի ամուսնությունը: Դրա դիմաց կնության է առնում արքայաքույր Քրիմհիլդին: Զիգֆրիդի կործանման պատճառը երկու թագուհիների՝ Քրիմհիլդի եւ վերջինիս հարսի՝ Բրունհիլդի վեճն է, որտեղ պարզվում է Զիգֆրիդի խաբեությունը: Վիրավորված Բրունհիլդի համար վրեժխնդիր է լինում ասպետ Հագենը: Երկրորդ մասում պատմվում է ամուսնուն կորցրած Քրիմհիլդի սարսափելի վրեժի պատմությունը: Նա ամուսնանում է հոների արքա Էցթելի հետ, իր մոտ է կանչում եղբայրներին, բուրգունդ ասպետներին եւ սպանում նրանց: Վրեժի զոհ են դառնում բոլոր ասպետները, հոնաց իշխանները, զինվորները, նաեւ Քրիմհիլդը:

¹⁷ Հ. ԷԳՈՅԱՆ, նշ. աշխ., էջ 37:

Ամբողջ Երգը մարդկային գահավեժ կրքերի ընթացք է. սա նոր երեւոյթ է մարդկային անհատականության ձեւավորման ճանապարհին: Զիգֆրիդը՝ որպէս «հին ժամանակների մարդ», կործանվում է՝ հայտնվելով նոր աշխարհում, «կրքերի հորձանուտում»¹⁸: Կրքերը՝ որպէս մեղք, տիրապետում են մարդկանց գիտակցութեան, ողջ ներաշխարհի վրա: Դրա հետեւանքներն աղետալի են. մարդիկ են կործանվում: Զիգֆրիդի մեղքն իր բնույթով տիեզերական է, քանի որ դրա հետեւանքները շատերի համար ճակատագրական են դառնում:

Նիբելունգներում ժամանակային տարբեր շերտեր կան՝ դիցաբանական, պատմական: Միմյանց են շաղախված հեթանոսականն ու քրիստոնեականը: Եթե գանձասիրութունն ու խրախճանասիրութունը հեթանոսական բնույթ ունեն, ապա եկեղեցու հանդեպ վերաբերմունքը քրիստոնեական բնույթ ունի:

Մեղքը որպէս կացութիւն: «Սասնա ծռեր»-ում նախնական առասպելների հիմքի վրա ձեւավորվել են գրեթե բոլոր ճյուղերը: Սանասարն ու Բաղդասարը կապված են ջրային տարերքի հետ, իրենց զենքն ու զրահը դուրս են բերում ծովի հատակից, Դավիթի ճյուղի հիմքում ամպրոպային կովի հնագույն առասպելն է, որ հրեղեն ձիով ու կայծակե թրով անձնավորում է տիեզերական լուսավոր հերոսին: Մեծ եւ Փոքր Մհերների ճյուղերի հիմքում եւս հին հայկական ու հնդիրանական երկնային լույսի եւ արեգակի աստված Միհրի պատումներն են:

Բայց «Սասնա ծռեր»-ը տարբերվում է բոլոր վերոհիշյալ դիցազանբույրութուններից ժամանակային ընդգրկման ողջ ծավալով. հայկական ժողովրդական վեպի ամեն ճյուղը մեկ առանձին ժամանակ է ներկայացնում: Այստեղ է, որ էպիկական «մեղքի» խնդիրը դառնում է կարեւոր՝ ժամանակային տարբեր շրջափուլերի ընկալման իմաստով:

Առաջին՝ «Սանասար եւ Բաղդասար» ճյուղում մեղքի գիտակցումը՝ որպէս այդպիսին, գոյութիւն չունի: Մարդն ինքն իր հետ, բնութեան հետ ներդաշնակ է, նրա էութեան մեջ բացակայում է երկատու-երկվութիւնը: Այս ժամանակը պայքար է հավատացյալների եւ կռապաշտների միջեւ: Տարբերակներում Սանասարը եւ Բաղդասարը պայքարում են Բաղդադի խալիֆի դեմ, անհավատների դեմ, կարողանում են խուսափել «զոհի» կարգավիճակից, կառուցում են իրենց բերդը, ամուսնանում են: Նրանք ներքին հակասութիւններ չունեն: Մարդը եւ բնութիւնը ներդաշնակ են:

¹⁸ Անդ, էջ 36:

Նրանք ամուսնանում են իրենց ուժի, քաջության, խիզախության շնորհիվ:

Կռապաշտ թագավորի սպանությունը չի կարող մեղք համարվել, քանի որ դա արվում է ինքնապաշտպանական նպատակով:

Սանասարին եւ Բաղդասարին չեն գրավում նյութական միջոցները. նրանք տներ կառուցում են մարդկանց, ապա նոր միայն իրենց համար: Այսուհանդերձ, մեղքեր, որոնք բնույթով վտանգավոր չեն, արտահայտվում են եղբայրների փոխհարաբերություններում:

Աղջիկները, որ աղավնի են դառնում, սխալմամբ Բաղդասարի բարձին են դնում Քառսուն-Ճուղ-Մամի նամակը: Ծուռ Բաղդասարը զայրանում է, որ նամակում իր անունը մի, իսկ Սանասարինը երկու անգամ է գրված: Նա կռվում է եղբոր հետ, անգամ մտածում սպանել նրան: Սանասարը լավ է ճանաչում եղբորը, ուստի մենամարտի ընթացքում մեծ վնաս չի պատճառում նրան: Տվյալ դեպքում եղբորն սպանելու մտադրությունը որպես «մեղք» կապվում է նրա «անգիտության», թույլ զարգացած մտքի հետ: Այս հանգամանքը՝ որպես մեղք, արեւելյան մտածողության ծիրում միանգամայն ներելի է, մանավանդ որ Բաղդասարը ներողություն է խնդրում եղբորից:

Մեղքը որպես անգիտության հետեւանք: Մեղքը՝ որպես իրողություն կամ երեւոյթ, ի հայտ է գալիս երկրորդ ճյուղում, երբ Մեծ Մհերը Մելիքի հետ կնքած պայմանը չխախտելու նպատակով գնում է Մսրը: Բայց խնդիրը ոչ թե անհատական մղումի, զուտ ցանկության հետեւանք է, այլ միմյանց միջեւ կնքված պայմանը շանտեսելու արդյունք: Դա Մհերը մեղք չի համարում այն իմաստով, որ կնոջ հետ կապը դիտվում է որպես երեխա ունենալու նպատակ եւ ոչ զուտ ցանկության հետեւանք: Մսրամելիքի կինը հենց երեխա ունենալու նպատակ է հետապնդում եւ ոչ թե Մհերի սերն ունենալը: Մհերը, ինչը բնորոշ է արեւելյան մտածողությանը, երեխա ունենալը մեղք չի համարում, եթե անգամ երեխան իրեն եղբայրացած Մսրամելիքի կնոջից է ծնվելու: Նրանք երդումով են հաստատել իրենց բարեկամական կապը.

«Ասաց.— Թե ես մեռնեմ՝

Զիմ քագունիմ ու Էրեխեմ հանձնեմ Բեզի,

Թե դո՛ւ մեռար՝ զո՞ն հանձնի մեզի:

Որ խալիս չասի. մնացե՛ր եմ որք:

Մատներ կտրին, արուն արնի խառնեցին,
Պայման դրին, էղան աղբեր»¹⁹:

Եթե սկզբում Մհերի համար այս պայմանավորվածությունն էր կարեւորը, ապա Մսրամելիքի ծնունդից հետո հասկացավ իր սխալը. «Իս տաճկու ճրագ վառիցի, խայուն ընցրցի»²⁰ եւ կամ՝ «Իմ արտ չորցավ: Վայ, էս ի՞նչ արի: //Հայու ճրագ հանգուցի, Մըսրա ճրագ վառի»²¹:

Հակառակորդը կարողանում է օգտվել Մհերի անգիտությունից, ավագ Մելիքը հստակ նպատակ ունի, Մհերը դա չի գիտակցում: «Չունքի ինոր միտքն էր, որ ճոշ Մհերի սերմն ուր ցեղին ընցուցի, էն կերպով ինոր զորութեն պայսի»²²:

Պարզվում է, որ Մհերի մահը կապված չէ այս մեղքի հետ: Երկնային պատիժը գալիս է նրա կնոջ կողմից տրված երդումի հետեւանքով: Նա երդվել է Մհերին քառասուն տարի իր մոտ չընդունել Մսրբից վերադառնալուց հետո: Բայց այս դեպքում ժողովրդական մտածողությունը փորձում է բարյացակամ գտնվել երդումը դրժելու հարցում: Մհերը կնոջն ասում է, թե քառասուն տարին կարճելու համար մի գիշերը մի տարի, իսկ մի ցերեկը մի տարի կհաշվենք, եւ քառասուն տարին կլրանա: Բայց այս խորամանկությունը չի անցնում: Կինը գիտե, որ իրենց զավակին ունենալուց հետո իրենք մեռնելու են, բայց Սասունը իր ճրագն է ունենալու: Երդումը չկատարել նշանակում է Աստծու առջեւ ստել: «Կարծել մի՛ տուր, թե փոքր բան է այն, որ այստեղ ու այնտեղ երդվեցիր, այստեղ ու այնտեղ ստեցիր Աստծուն...»²³:

Տարբերակներում, «Փոքր Մհեր» ճյուղում եւս ուրիշից երեխա ունենալը մեղք չի դիտարկվում: Պառավը հորի մեջ գտնվող Մհերին հաց ու ջուր է տանում, ապա նաեւ իր աղջկան՝ երեխա ունենալու նպատակով. «Իմ աղջիկ ըրդկեմ, եթա կուշտը.//Բալի մե տղա ըլլի, ըլլի Սասմա ծռերից»²⁴: Իսկ Իսմիլ խաթունը Մհերից ժառանգ ունենալու հստակ մտադրությամբ հետ նաեւ Քուռկիկ Զալալուց ձիերի սերունդ ունենալու նպա-

¹⁹ «Սասունցի Դավիթ», Երեւան, 1981, էջ 113:

²⁰ «Սասնա ծռեր», Հայ ժողովրդական վեպ, ընտիր պատումներ, Երեւան, 2008, էջ 76:

²¹ «Սասունցի Դավիթ», Երեւան, 1981, էջ 121:

²² «Սասնա Ծռեր», հտ. Բ., մաս երկրորդ, ընդհ. խմբ.՝ Մ. Աբեղյան: Յերեւան, 1951, էջ 440:

²³ Ս. Հովսեփյան ՄԱՆԳԱԿՈՒՆԻ, Ճառեր, Զ., Ս. Էջմիածին, 2008, էջ 151:

²⁴ «Սասնա Ծռեր», հտ. Բ., մաս երկրորդ, ընդհ. խմբ.՝ Մ. Աբեղյան: Յերեւան, 1951, էջ 312:

տակ ունի. «Խամիլ Մհերից մնաց էրեխով //Ղըսրըղներ Քուռկիկ Զալալուց բռնեցին»²⁵:

Ու թեեւ Մհերի մեղքն ավելի շուտ անգիտության հետեւանք է, եւ միջավայրն էլ կտրուկ չի հակադրվում նրա ձեռնարկմանը, բայց դրա ելքը ծանր է լինելու սերունդների համար, քանի որ Մելիքն անընդհատ հարկի տակ է պահելու Սասունը, հետեւապես Մհերի մեղքը եւս էպիկական է՝ դրա հետեւանքների ընդգրկույն բնույթը նկատի առնելով:

Տարփանքը որպես մեղք: Դավթի ճյուղում մեղքը փոխում է բնույթը: Մհերը Մելիքի հետ ունեցած պայմանավորվածության պատճառով ի վերջո զրկվեց կյանքից եւ հետագա սերունդների համար նախապատրաստեց ոչ այնքան բարվոք ապագա: Դավթի ղարձավ Մհերի ժառանգը եւ շարունակեց նոր պայմաններում մաքառել հայրենիքի ազատության, նրա անկախության համար, նա Սասնա տան ավանդույթները շարունակողն է: Ընդհանուր առմամբ՝ կարելի է ասել, որ Մեծ Մհերի ժամանակը հիմնականում արտացոլում է վիպասանքի ժամանակը, երբ առասպելականի տարրը խստորեն ֆանտոմ է, բայց մեծ չափով մնում է տիեզերական ուժի ազդեցությունը մարդկային ճակատագրի վրա:

Դավթի քաջագործությունների կրողն է: Սա բոլորովին նոր ժամանակ է, երբ թշնամին համառորեն փորձում է լծի տակ պահել Սասունը, իսկ նրա հերոսի դիմադրությունն անընդմեջ պայքար է: Դավթի մշտապես սուր է պահելու զենքը:

«Քեռին ըսեց.— Լա՛ն, Դա՛վիթ, էղի կեծի ֆար ա.

Ինչ թրի բերան օր ջըրիս էդ ֆարով.

Թալիս ապառաժ ֆարեր, կը կըղրա:

Դավթի դարցավ ֆեռուն, ըսեց.

— Քեռի՛, օր էդմալ ա,

էդ ֆար պայա, մըզի պետկ գիկա:—

Դավթի շատ շառլաթ էր, Մհերի պես չէր»²⁶:

Ակնհայտորեն Դավթի գործողությունները, Մհերի արարքների համեմատ, դարձել են ավելի հարձակողական, քանի որ այդպիսին է ժամանակը: Շատ կարելու է ասացողի բնութագրումը՝ Դավթի Մհերի պես չէր, այլ «շատ շառլաթ էր», այսինքն՝ կովարաւ: Սրվել են մարդկանց զգացողու-

²⁵ «Սասունցի Դավիթ», Երեւան, 1981, էջ 119:

²⁶ «Սասնա ծռեր», Երեւան, 1977, էջ 171:

թյունները՝ ի պատասխան միջավայրի հետեւողական բռնություն: Դավիթն ավելի ենթակա է հույզերին, ապրումներին, կրքերին: Նրա մեղքն ակնհայտորեն տարբերվում է Մհերի մեղքից, որ ճակատագրական եղավ իր համար: Եթե Մհերը, Մելիքի նախնական համաձայնությամբ, իրենից հետո պահելու էր նրա կնոջը, ինչի հետեւանքը եղավ փոքր Մելիքի ծնունդը, ապա Դավիթի վարմունքն ավելի խաբեություն է նման: Անկախ նրանից, թե մինչեւ Խանդավազի հետ ամուսնանալը նա նշանված է եղել Չըմշկիկի սուլթանի հետ, թե ոչ, միեւնույնն է, Դավիթը տարվում է նրա գեղեցկությամբ կամ խաբվում է Չըմշկիկ խաթունից²⁷: Պատումներից մեկում Քեռի Թորոսն ուղղակիորեն բացատրում է Դավիթի սպանության պատճառը.

«— Քեռի՛ Թորոս, իմ խեղճ ո՛րտեղ սրպանեցին:
էն էլ ասըմ ա.— Դաթա մեջը սրպանեցին:
Ասավ.— Ո՛րն ա սրպանե:
Ասավ.— Սիրողի աղջիկը.
Ինքը սիրող ա արե
Շիմշիկ խաթունի խեղ, էնտու աղջիկը»²⁸:

Սուտ երդումը որպես մեղք: Տարբերակներից մեկում այս մեղքը պարզապես արատ է դիտվում: Դավիթը, աշուղից լսելով Խանդավազի գովքը, գնում է Կապուտկող: Ճանապարհն անցնում էր Խլաթով, որտեղ թուրքերն էին ապրում: Մեռել էր նրանց քեհեն (քյոխվա, ռես): Դավիթը խաբվում է Խլաթի տիրուհուց: «Դավիթ լե ջահել տղա յեր. // Թուրքն ու հայը չէր ճանաչե»: Այս ամենի պատճառով «Սըբ Նիշանի մեկ հյերես սեվացավ, խռովավ»²⁹: Համահավաքում նա չի խաբվում Չըմշկիկից, այլ ինքն է խաբում նրան:

Դավիթի մեղքը կրկնակի է. տարփանքը մթազնում է նրա գիտակցությունը, ավելին՝ նա խաբվում է թշնամուց, քանի որ գիտակցությունը չի կարողանում դիմակայել կնոջ գայթակղությանը:

Տարբերակներում հաճախ են կրկնվում սուտ երդումի պատճառով հեռուի սպանվելու դրվագները: Նա փորձում է խորամանկության դիմել, բայց ամեն անգամ սխալվում է: Որպես հետեւանք՝ նրա թեւի խաչը կամ մարմնի կեսը սեւանում է, եւ Դավիթը հասկանում է, որ մոռացել է իր

²⁷ «Սասնա ծռեր: Հայ ժողովրդական վեպ: Ընտիր պատումներ, Երեւան, 2008, էջ 176 (պատմեց Նոր Բայազիտցի Առաքել Շեկոյան, գրի առավ 1905 թ. Երվանդ Լալայան):

²⁸ Անդ, էջ 196:

²⁹ «Սասնա ծռեր», հտ. Բ., մաս երկրորդ, ընդհ. խմբ.՝ Մ. Արեղյան: Երեւան, 1951, էջ 511:

երգումի մասին՝ ժամանակին վերադառնալ եւ կռվել այս կամ այն հերոսի հետ: Անցել է ժամանակը, եւ պատիժն անխուսափելի է Դավիթի համար: Ու թեեւ այս հանգամանքը նա լավ է գիտակցում, սակայն թեկուզ եւ ուշացումով մեկնում է նշանակված վայր, որտեղ եւ թիկունքից ստացած զարկից սպանվում է:

«Իրիշկաց խանդոպ խանում, ասավ.

– Ընչի՞ յա քու մեկ յան սեցե:

Ասավ.— Օրթում եմ կեռե:

Օրթում ընծի վերա կոտրվեա ա...»³⁰:

Բայց սուտ երգվել՝ («Եվ Մովսեսն ասում է՝ սուտ մի՛ երգվիր (Մատթ. Ե. 33–36)՝ նշանակում է դեմ գնալ աստվածային զորությանը, չհավատալ Աստծու պատվիրաններին: Սուտ երգումի հետեւանով Դավիթը կորցնում է երբեմնի զորությունը.

«Միթա՞մ օղորթ երթում կեռավ:

Հիմա արի տե՛ս, որ սուք եղավ:

Սուք երթման խամար Դավիթի թրի զորութե՞ն ընցավ:

Ըտո՞նք եկան, որ ընցնին,

Դավիթ թուր քաշեց ու թալեց, որ ըտոնց սպանեա,

Թուր ճընկաց, էլ չը կտրեց:

Ըտոնք իրար ըսեցին.

– Դավիթի թուրն էլ չը կը՛տրա:

Դարձան, զարկին, Դավիթին սպանին»³¹:

Այսպես թե այնպես՝ Դավիթը կրկնեց Մհերի սխալը, բայց հետեւանքներն առավել ծանր էին. եթե Մհերի պարագայում նրա ցեղը թշնամի ստացավ, ապա Դավիթի պարագայում Դավիթը՝ ասել է թե ցեղը, զրկվեց երբեմնի զորությունից: Կրկնվող մեղքն այլեւս դարձավ ճակատագիր նրա հեռանորդի համար:

Մեղքը՝ որպես ճակատագիր: Ակնհայտ է, որ Փոքր Մհերը՝ որպես անհատ, կրում է իր նախորդների մեղքը՝ որպես ճակատագիր: Նա ամեն ինչով՝ իր ծնունդով, հիշողությամբ, անունով կապված է նախնիներին: Նա կրում է պապի անունը, բայց նրանից շատ է հեռու ինչպես ժամանակով, այնպես էլ բնավորությամբ:

³⁰ Անդ, էջ 301:

³¹ Անդ, էջ 702:

Եթե Մեծ Մհերը պատասխան է տալիս իր գործած մեղքի համար, ապա Փոքր Մհերը, թվում է, նաեւ նախնիների գործած մեղքերի համար: Նա այլեւս միայնակ է կանգնած այն բոլոր «էպիկական վրիպումների» առաջ, որ գործեցին հայրն ու պապը: Այստեղից էլ Մհերի միայնակ, լքված, բոլորից անտեսված վիճակը: Մհերը միակն է «Ծռերի» մեջ, որ գիտակցում է սեփական ողբերգական կացությունը: Բայց դա ոչ այնքան անհատական պահվածքի, որքան ժամանակի, նաեւ նախնիների ապրած կյանքի փորձի շնորհիվ ձեւավորված հոգեբանություն-պահվածք է: Նա պատժում է բոլոր նրանց, ովքեր այս կամ այն կերպ առնչվել են Սասնա տան հերոսներին: Այս գործելակերպը նույնիսկ զարմացնում է մարդկանց.

«Ասին.— Քու խորը Դաթն ա սրպանե.
էստա մախուլս հընչի՞ բրդիր.
էստա մարդու արունմ հընչի՞ մտար:
Ասավ.— Իմ խերն Կաղզըվանա հելե,
Աբաս Միրզեն ա հելե սաբիբ,
Ընտու խամար էտուն սրպանի.
Մեր շոջ դուշման Մըսըրն ա,
Ընտուն էլ էնենց բրդի...

Քեդի Թորոսն ասում էր՝
Կապուտկողա ջուրը շատ գոռեղ ա,
Շատ մարդու վնաս կը տան,
Ընտու խամար էնտոնցը սրպանի:
Դաթը-Շըմշիկ խաթուն՝
Խորըս խաբեց տարավ կուշտը,
Որ իր ժառանգ հելավ խորս սրպանեց,-
Դաթն էլ բրդեցի մե կատու մնաց,
Կատուն հելավ ծառի գլխի:
Մհերը զանեց, էն էլ բերեց ցած»³²:

Այս թվարկումներն իրենց մեջ ներառում են նախնիների բոլոր մեղքերը. ընդ որում՝ Մհերը գալիս է հորից՝ նա եղել է Կաղզվանում, իսկ նրա կինը՝ Խանդուլթը, ծնունդով այդ քաղաքից էր. Օղան-Տողան թագավորի դուստրն է, իսկ ըստ որոշ պատումների՝ Մեկթոն թագավորի կամ Վաչո-Մարջոյի եւ կամ Կաղզըվանի էմիրի դուստրը³³: Նա «գեմ» է ոչ միայն

³² Անդ, էջ 198—199:

³³ Անդ, էջ 538:

բոլոր մեծ ու փոքր թշնամիներին, որոնք հանգիստ չեն տվել սասունցիներին, այլևս իր ծնողներին, որոնք հանդիպեցին Կաղզվանում, այսինքն՝ դեմ է ինքն իրեն, իր ծնունդին:

«Սասնա ծռեր» դյուցազներգությունը, հայ ժողովրդի հանճարեղ կանխատեսամբ, ժամանակային համընդգրկուն չափումներ ունի, որոնցում ժողովուրդը կանխազգացել է մարդու ողջ ողբերգականությունը:

Աբսուրդի գրականությունն արդեն Ի. դարավերջին հասկացավ, որ մարդուց ոչինչ չի մնում: Էլիոթի «Մեռյալ երկիրը» դրա վկայությունն է: Հայ գրականության մեջ Լեւոն Խեչոյանը խոսում է «ստվերների տեսիլքի» մասին, մարդուց մնացել է միայն ոչ թե ստվերը, այլ դրա տեսիլքը: «Սասնա Ծռեր»-ը Մհերի մեղքով եզրափակում է Վերածննդից հետո ապրած մարդու քայքայման ողջ աստիճանակարգը:

Մհերը ոչ այնքան լուծում է իր նախնիների վրեժը, որքան պայքարում է նախորդների ընդունած կարգի դեմ: Նա հորեղբայրների հետ առնում է Դավթի արյան վրեժը, սպանում նրանց, ովքեր հակառակվում են իրեն, նա խուսափում է Ձենով Օհանի կնոջ գայթակղությունից, հեռանում է տանից, աշխարհում այլևս չկա որեւէ կետ, որի վրա կարող է հենվել Մհերը:

Դյուցազնավեպի չորրորդ ճյուղը Մհերի հալածական կյանքի պատմությունն է: Ժամանակները փոխվել են: Եթե Դավիթը կոչվում էր Բաբը Ֆրենկի, Շըբգան Խորասականի, Աջմու Շապուհի, Մըսրա Մելիքի դեմ, Փոքր Մհերը կոչվում է Կոզբաղինի թոռների դեմ: Մանրացել են մարդիկ, բնականաբար մանրացել են եւ թշնամիները. դրանք որոմի նման տարածվել եւ ապականել են միջավայրն ու ժամանակը:

Մարդիկ չարացել են, բայց պարզվում է, որ Մհերի նպատակը միայն մարդկանց անմարդկային վարմունքը, դրա հետեւանքով նաեւ սեփական գործելակերպի մերժումը չէ, այլ ամբողջ աշխարհակարգի մերժումը: Այս իմաստով Մհերի մեղքը տիեզերական բնույթ ունի:

Որպես քրիստոնյա՝ նա պայքարում է եւ Արեւմուտքի, եւ Արեւելքի կռապաշտների դեմ. խոսքը ոչ թե հեթանոսական շրջանի կուռքերին է վերաբերում, այլ ոչ քրիստոնյա, մուսուլմանական աշխարհի: «Մհերն ելավ գնաց արեւելքի կռապաշտներու դեմ: Ընդոնց բիրադնուն կոտորեց... ետ դարձավ, որ դինջընա, որ հետո ուր սուրն արեւմուտքի թագավորներու դեմ դարձու»³⁴:

³⁴ Անդ, էջ 227:

Մհերի կերպարը, որ իր մեջ խտացնում է «Սասնա ծռերի» ողջ փիլիսոփայությունը եւ իր հետ բերում է մարդկության պատմության փորձի յուրահատուկ եզրահանգումը, չէր կարող լինել չարագործ կամ դիվային, ինչպես նրան ներկայացնում են Լեոն³⁵, Մ. Աբեղյանը³⁶ կամ Թ. Ավդալբեկյանը: Վերջինս «Միհրը հայոց մեջ»³⁷ երկում գրում է, որ «Այստեղ էլ դիվացումը դառնում է խավարի մարմնացում, մի աստվածամարտ չարագեւ...»³⁸:

Ինչպե՞ս կարող էր ժողովուրդն իր սիրելի հերոսներից մեկին «գելի» վերածել: Այսինքն՝ այս տրամաբանությամբ, Մհերը ելք չի առաջադրում մարդկությանը: Իսկ էպոսագետ Գր. Գրիգորյանը ենթադրում է, որ «Մհերը զարգացող, անպարտելի նորն է, «աշխարհի բախտը դարձնող» (Գ. Սրվանձտյանց) այն հերոսը, որի հետ ժողովուրդը կապել է իր սոցիալական ազատության իդեալը»³⁹: Սա, իհարկե, գաղափարական պահանջներից ելնող մեկնաբանություն է: Հասարակական ազատության գաղափարը մեծ չափով կապվում է Դավիթի կերպարին: Ինչո՞ւ էր այս պահանջը կրկնվում այստեղ: Տեւական ժամանակ էլ դյուցազներգության վերջը հարմարեցվեց այս պահանջին: Մհերը դուրս կգա Ազոավաքարից, երբ ցորենը մասուրի չափ կդառնա:

Պատահական չէ, որ Ավ. Իսահակյանը Մհերին դուրս բերեց Ազոավաքարից՝ նկատի ունենալով հեղափոխությունն ու «արդար հասարակարգը»⁴⁰: Կարելի է ասել, որ սա դարձավ խորհրդային ժամանակների՝ մեր դյուցազնավեպի մեկնաբանության գաղափարական բարձրակետը: Զարենցի Փոքր Մհերը եւս դուրս եկավ Ազոավաքարից եւ Օհանի չար զարմին բերեց «Անկում վերջնական եւ մահ անճառ»: Բայց, իհարկե, ոչ ոք չհավատաց հերոսի Ազոավաքարից դուրս գալու բարի ու հարկադրական լուրերին: Մինչեւ վերջ չասված խոսք կար: Ամեն ինչ պտտվում էր կեցության ոլորտներում, մինչդեռ խոսքն ավելի հոգեւոր, ժողովրդի դարավոր մտածողության, նրա բանականության ծիրում դարերով ձեւավորված խնդիրների մասին էր: Այս իմաստով Փոքր Մհերի էությունն

³⁵ Լեո, Դաւիթ եւ Մհեր: Քննադատութիւն, Մոսկուա, 1891, էջ 31–38:

³⁶ Մ. Աբեղեան, Ազգային վէպ, «Մուրճ», հտ. 29, Թիֆլիս, փետրուար, 1890, էջ 228:

³⁷ Թ. Արդւալբեկեան, Միհրը հայոց մէջ, Վիեննա, 1929, էջ 121:

³⁸ Անդ, էջ 144:

³⁹ Գր. Գրիգորյան, Հայ ժողովրդական հերոսական էպոսը, Երեւան, 1960, էջ 387:

⁴⁰ Ա. Ի. Իսահակեան, Սասնայ Մհեր, Պէյրուսթ, 1952, 44 էջ:

ավելի մոտեցավ Լեւոն Խեչոյանը՝ գաղափարական կաշկանդումներից զերծ մեկնաբանություններով:⁴¹

«Փոքր Մհերի տիեզերադավ կեցվածքը մարդկային գոյության, նյութական աշխարհի, տիեզերակարգի հանդեպ, անհնարին է խցկել միայն հացի, մարդկային բարեկեցության շրջագծի մեջ: Նա աշխարհն ավերում էր, կոչում էր Աստծու հրեշտակների դեմ, որպեսզի աշխարհում առատություն, արդարություն լիներ»⁴²:

Միչդեռ Մհերը դեմ է ողջ աշխարհակարգին: Նա կոչում է Աստծու ուղարկած յոթ հրեշտակների դեմ⁴³, ըմբոստանում Աստծու դեմ. Թովմաս Սարգսյանի պատումում Աստծու հրեշտակը պատժում է Մհերին. «Քեզի մահ չըլինի //, Տու Աստու խետ մրցար»⁴⁴:

Մհերը դառնում է մարդկության տիեզերական մեղքի բեռնակիրը, նա դառնում է տիեզերական ժամանակի մի մեծ շրջափուլի ավարտի եւ նորի սկիզբն ազդարարող առասպելական հերոս: Նրան միանգամայն նոր տիեզերակարգ է պետք, եղածից միանգամայն տարբեր, նա արդեն մի կողմ է դրել Թուր Կեծակին, նրան գրավում են մարդկային կեցության միանգամայն նոր՝ հոգեւոր ուղիները, նյութական տիեզերակարգին գալու է փոխարինելու հոգեւոր կարգը, երբ մարդը աշխարհին կհայի հոգու աչքերով:

Մհերը դարերի մենության մեջ պիտի քավի մարդկության հազարամյա մեղքերը: Անկասկած է Մհերի եւ Քրիստոսի միջեւ եղած ընդհանրությունը: Փոքր Մհերը, Արտավազդը, հնդկական Շիան, Քրիստոսը (երկրորդ գալուստով) տիեզերական շրջափուլի ավարտմամբ նյութական աշխարհը կործանող աստվածություններ են»⁴⁵:

Այս իմաստով մեր ազգային դուցազնավեպի Փոքր Մհերը դառնում է Արեւելքը ներկայացնող փիլիսոփայական խտացում՝ բարձրակետը, նրա համար մարդկությանն այլեւս անհրաժեշտ են գոյակցության նոր ձեւեր, որտեղ ուժը չի դառնալու հիմնական հերոսը:

⁴¹ Վ. ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ, Լեւոն Խեչոյանի ստեղծագործությունը, Երեւան, 2019, էջ 336—411:

⁴² Անդ, էջ 346:

⁴³ «Սասնա ծռեր. ժողովրդական վեպ», աշխատությանմը՝ Սարգիս Հարությունյանի, Երեւան, 1977, էջ 617:

⁴⁴ «Սասնա ծռեր», հտ. Գ., Երեւան, 1979, էջ 79:

⁴⁵ ԱՐԹՈՒՐ ԱՐՄԻՆ, Հնագույն հեթանոսական աստվածաշունչ՝ Սասնա ծռեր էպոսը, Լոս Անջելես, 2007, էջ 134:

Բայց Փոքր Մհերի ձեռնարկումները՝ որպես անհատականության դրսևորումներ (նա հակադրվում է ողջ ընդունված ավանդակարգին), առնչվում են եւ ազատության խնդրին: Այստեղ մեղքը եւ ազատությունը դառնում են միմյանց փոխընդհանուր հիմքեր՝ մարդկային կեցության համար: Մհերն ի վերջո ընտրում է գոյատեւման անհատական ուղին: Նա պետք է ընտրություն կատարեր դարավոր ավանդակարգի եւ սեփական էության միջեւ: Հերոսն ընտրում է երկրորդ ճանապարհը, որ ազատությանը հասնելու միակ ուղին է:

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается понятие «эпический грех» как в европейских, так и в армянских эпосе «Сасна Црер». В контексте отношений Запада и Востока раскрываются различные аспекты восприятия греха во французском, немецком, испанском и армянском эпосах.

Если на Западе грех воспринимается преимущественно как следствие отдельного поступка, то на Востоке он рассматривается как порок, состояние.

Особо выделяется образ героя последней ветви эпоса «Сасна Црер» – Покр Мгера (Мгера Младшего), как представляющую Восток высшую точку философии.

Мгер – носитель грехов всего человечества, который в конечном итоге становится божеством, отвергающим порядок материального мира.

SUMMARY

The article considers the concept of «epic sin» both in European epics and in the Armenian epic «Daredevils of Sassoun». In the context of relations between the West and the East, different aspects of the perception of sin are revealed in French, German, Spanish and Armenian epics. If in the West sin is mostly perceived as the result of a separate act, in the East it is considered as a blemish, a condition. A special importance is given to the image of Little Mher, the hero of the last part of the epic «Daredevils of Sassoun», as the peak of the Eastern philosophy. Mher is bearing the sins of all the mankind, ultimately becoming a deity, who rejects the order of the material world.